

Դուները մարմար քար տաշաց,
Կանթեղը վառ սուրբ Օհանէս:

Կանթեղը վառ զօր դիշերի,
Ինչ մարդ որ քեզ միտըն բերի,
Կապատես դութսաղ ու գերի,
Հուք կողմտ ճառ սուրբ Օհանէս:

Ճառերը շարայ սուրբ վանդն,
Ինձի չէ քցես տանջան գն.
Վարդան օղլցու աղայշանդն,
Խոնդիրը առ սուրբ Օհանէս:

4. Բարոյական-խրատական:

ա. Մարդը պէտի ա:

Մարդըն պէտկ ա խոնար կենայ,
Եթէ ֆայմ ու յուշ ունէնա.
Մտածի լավ բան հասկանա,
Համ էլ իրնից ջուշ ունէնա:

Զուշ անի, յիսկի չէ սառի,
Դոր կանթեղ մաջլիսին վառի.
Քաղցրաձայն յուղիղ բառքառի,
Լեզուն քաղցը անուշ ունէնա:

Անուշ կենայ, սիրուն բարթի,
Որ խօշն գայ ամէն մարթի.
Օրինակ մին զօնչայ վարթի,
Վուշ թէ ձեռին փուշ ունէնա:

Փուշ օրինակ է սատանի,
Որ նայդաստ է մարթի ջանի.
Կէ խափի, ճամփից կէ հանի,
Մարդ պէտկ ա թաշվիշ ունէնա:

Թաշուշ անի ամէն վախտի,
Որ չարըն իրան չէ յաղտի.
Տեղ ունէնա մէջ դրախտի,
Աղթին ըղուշ ունէնա:

Ալահվերդին է մէղայոր,
Խսկի տեղից չունի չնոր.
Եթէ լինի արժանաւոր,
Պէտկ ա խրխա փուշ ունէնա:

բ Ավալի խօսովը:

Ավալի խօսողն եթէ մատծի,
Թէ դար ուրըն ընդդեմ ինչ բան կուբերի.
Բնութեան շարժմամբն բերան կու բանացի,
Յունանութեամբ գլխին թիվան կու բերի:

Միտստ սրբնթաց է, մի զցի շարին,
Ետ քաշէ, սրտումբտ հաւաքէ բարին.
Մարմինը տկար է, մի տայ խավարին,
Աէ զցի խօրխօրաս, զնդան կու բերի:

Ես Ալահվերդին եմ, նման մահագի,
Գուքըթ մի փոխարկի գուղ ավայղակի.
Ինչ մարտ որ առասպիալ օրէնդըն փագի,
Զանձըն շարշարելով գիվան կու բերի:

գ. ինձ մարդ որ:

Ինչ մարդ որ մարդու հետ սիրելի լինի,
Պէտկ ա, որ ամէն ժամ իրուր ջան ասեն.
Ինչքան հառվաց լինի, որ խմի գինի,
Ինչ պէտկ ա խօսալով հայ հայվան ասեն:

Եղագարութեան ով կարէ պահէ,
Որ ջան զուրբան անի ու խաթըն շայէ.
Սիրուն որ կորպի չի սաղնա գայի,
Այսուհետ եռուփուվը թէ քանհան ասեն:

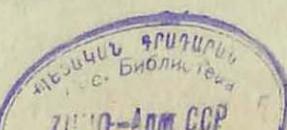
Ամէն տեղ կու ճարդի ճարտար գրայդիր,
Անուշ թաքմանէլով հասկանայ ընդիր.
Ալահվերտի անկաջովըտ դու լսար,
Էլ չէ խօսաս, որ քեզ վատայբան ասեն:
Հարուսաց առատարակց՝ Արևո Երեմեան

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԶԵՐԸԳԻՐՔ

Հետագայ հատուածը այս օրերս միան
գտայ Պարիսի Bibliothèque nationaleի Հայ-
երէն ձեռագիրներու հաւաքածոյին 257 րդ
թուահամարը կրող հատորին վախճանը:
Զանազան հեղինակներու գործերէն քա-
ղուածներ, խառն տաղեր ու պատմական կտո-
րիկներ պարունակող փաքրիկ հատոր մ'է ձեռա-
ր գիրը, Ընդօրինակութիւն մը, որուն թուակնը
յայտնի չէ, ոչ ալ ընդօրինակիչին անունը, բայց
ըստ ամենայն հաւանականութեան 17 րդ դարու
կը վերաբերի այն, քանի որ անոր մէջ տեղ մը
1616 թու ականը նշանակուած կը տեսնակ:
Հատուածը՝ որ բժշկական է, մեծ կա-
րեւորութիւն մը թէեւ չընծայեր, սակայն հարկ
կը համարից ծանօթացնել զայն, նախ՝ իբր ամ-
բողացում այն աշխատասիրութեանս, զոր
1889 ին Հրատարակած եմ Պարիսի Ազգ. Մա-
տենագալանի Հայ բժշկական ձեռագիրներու
մասին¹, ապա իբր հայ բժշկական հնութիւն

¹ Տես «ԱՐԵՒԵԼՔ», Կ. Պոլսոյ, Թիւ 1730, 1731,
1733, 1734, Հոկտեմբեր եւ Նոյեմբեր 1889:

մը, այդու ցոյց տալու համար, թէ մեր պապերը մար որ ալ ըլլային, անտարբեր երբեք չեն մմար, բժշկական կարեւոր նիւթերու մասին օտարէն բաներ մը քաղելու, եւ անոնց վրայ գոնէ փոքրիկ գրութիւն մը արձանագրելու, որպէս զի ներկայ եւ ապագայ սերունդներ օգտուէին անկէ:

Գրողը կը յայտնէ՝ ինչպէս պիտի կարդանք, թէ այս հատուածը ինքը թարգմաներ է իրով քաղաքին մէջ, փռանգներու գրքէն, եւ Հայոց Ռիեթուին այսինքն ($1065 + 551 = 1616$ ին).

Հատուածը հետեւեալն է նշնութեամբ, եւ վերնագիրն է՝

“Պատոմութիւն Կապուտ քարին”:

“Այս է որ իւրն Այզ տաշի կու ասեն թուրքերէն. ինքն կապուտ քար մի է, եւ իր բնութիւնն տաք է եւ չոր է, բ տրճէն. իւր առաջի գործն այն է որ առողացնէ զաշաց լըսն, եւ վերցնէ զմթանալն, եւ զաւելի ցեղուցեղ հիւանդութիւնն տանի որ ի աչքն լինի, եւ սրբէ զսպիտակն, եւ տանի զմշուշն, եւ զարցունքն կարէ եւ զկարմութիւնն եւ զտաքութիւնն տանի, եւ այսպէս գրած են զինքն:

Առ մէկ գաւաթ յիստակ ջուրն եւ գիր զայս քարս ՚ի յայն ջուրն եւ թող այնչափ որ մինչեւ որ ողջոն ընդ քեզ ասես, ա. անդամ, եւ հան զքարն ՚ի գուրս, եւ առ սակաւ մի բամպակ եւ թաց ՚ի յայդ ջուրսն եւ կաթեցոյ յաչքն. բայց գիտացիր որ յառաջն խիստ տաքութիւն կուտայ այլ յետոյ շուտով կու հովայ. եւ ինքս զարմանալի է որ զաչքն կուիտիկէ, զի փորձած է որ ՚ի ձիերուն աչքն զերթ ըլլունկ կուլինի ասխով կուծակնեն եւ այն տեղն կուհացնեն, գ. հեղ նայ կուազատի ՚ի ցաւէն: Եւ այլ կուսպաննէ եւ կուիտափաննէ զցեղոց ցեղ հիւանդութիւն որ երակնուն ՚ի մէջն կուլինի յորժամ օծեն. Հոսէ մանոր եւ օծ ՚ի ցաւած տեղն կարէ զայն ցաւն եւ ազատիս ՚ի հիւանդունէ:

Եւ այլ օգտէ ամենայն խոցերու թէ հին լինի եւ կամ նոր: Առ զայս քարս եւ գիր ՚ի ջուրն մինչեւ որ հաւատամք մի ասես լման, թէ կամիս լուայ այս ջրով եւ կտոր մի լաթ թաթիւէ ՚ի ջուրդ եւ ՚ի վերայն գիր, Վշին վիթած մսերն տանի եւ առողջ թողու, բայց այնչափ լուանաս մինչ որ օգտէ, իսկ ինքս շուտով կուլաւցնէ աստուծով, եւ այլ որ մարդ իսոց ունենայ ՚ի փայծալն եւ ՚ի թուքն նա, թուքն աղի լինի արսով լաւանայ զկուրծքն օգտէ: Եւ այլ գործ

ողջացնելոյ զայն հիւանդութիւն որ լոսեն եւ ցանեն որ է կերցաւն, որ ասեն խօրայն եւ աք(Լ)իւայ, եւ է այն հիւանդութիւն որ կուճապղի ամենայն մարմինն եւ թէ լինի ջերմութիւն ՚ի խոցերոյ եւ նեղէ զմարդն այս ջրովս լուանաս զայն տեղն որ հիւանդութիւն կայ, ե. զ. հեղ նախափանէ եւ լաւցնէ: Եւ այլ օգտէ այն ցաւուն որ լաթինն ասէ մարիղկայ, որ է ինքն սունկն որ է մայասիլ, եթէ այս ջրովս թանաս լաթ մի եւ ի վերայ կապես օգտէ եւ ողջանայ աստուծով: Ապա ի՞նչ որ պիտենայ այն ատէնն դրվես դքարս եւ առնուս զըուրն եւ ՚ի բան տանիս որ չինանանայ ջուրն: Եւ զինքն թարգմանեցաք ՚ի գրոց ֆռանգաց թվին Ռիկե, Խովլ քաղաքին, բայց իրենս ՚ի գործ տանին գիւար է աղէկ գիւտացիր, զի ով ոք մարդոյն բնութիւնն չիճանաչէ եւ գեղ անէ նայ մեծ զեն կուհացնէ մարդոյն, պատրաստ կացիք որ չի լինիք բժիշկ անգէտ. վասն զի ամենայն ցաւ որ ՚ի պալլամէ, եւ ՚ի սէվտայէ լինայ նա այս գեղս օգտէ, իսկ որ ՚ի սաֆրայէ եւ ՚ի յարենէ լինի, նոցա զէն կանէ:

Եւ օգտէ բորին եւ մրջմնոցին որ օծեն իւր ջրովն կամ գրջեն իւր ջուրն եւ դնեն այսպիսի սնկանն օգտէ: Դարձեալ այլեն զայս քարս եւ աղան, մարդոյ կամ կոնջ ՚ի ամօթոյ տեղն խոց կենայ վասն անկարգ ցանկութեանց պատճառէ այս օգտէ նոցա, որ ոչ զօրանայ ցաւն եւ ձուտամ լինայ, այլ խափանէ զայն պիղծ վնասն եւ աղատէ ՚ի ցաւէն օգնութեամբ աստուծոյ. ել բայց ՚իւրս փորձեցաք անգին Ճօհար մի է փառք աստուծոյ ամէն: ”

—

Կապուտքար կոչուածը Sulfate de cuivre անուն ծանօթ ակնաղեղն է (Collyre), որ վաղնջական ժամանակները սկսած, շատ գործածական էր աչքի այլեւայլ հիւանդութիւններու համար, բայց այսօր գրեթէ լքուած է այն Հայ թարգմանիչը անոր բուժական յատկութիւնները մի առ մի թուելով հանգերձ կը մոռնայ սակայն ցոյց տալ անոր չափը, չըսեր թէ որպան պէտք է անկէ առնել ու ջուրի մէջ լուծել:

Զի յիշատակեր նաեւ թէ կապուտ քարը որչափ ժամանակ պիտի մնայ ջուրին մէջ, ու կը բաւականանայ ըսելով՝ “մինչեւ որ ողջոյն ընդ քեզ ասես, ա. անգամ” եւ կամ “մինչեւ որ հաւատամիք մի ասես լմանդ. այս ձեւ ժամանակաշափութիւնը գեռ գոյութիւն ունի մեր հայ ընտանիքներու մէջ, սովորութիւն՝

որ թերեւս կերակուր կամ քաղցրաւենիներ եփելու համար յարմար ըլլայ, բայց ոչ դեղեր պատրաստելու:

Ցեղ ու ցեղ հիւանդութիւններու աւսպաննիշ է այն կ'ըսէ եւ իւափանիշ, այսօր պիտի ըսէինք՝ նեխալթափիշ (antiseptique) կամ կանխարկելիշ (préventif), ինչպէս ճանչուած էր եւ է Sulfate de cuivre:

Սունկի (Hémмороïde), ըորի (Gale) եւ մըջմոնցի (Urticaire) աւ օգտակար զայն կը համարի, ինչպէս նաև կերցաւի (Ulcère) եւ ծննդական գործարաններու՝ անկարգ ցանկութենէ յառաջ եկած խոցերուն. բայց այժմ այս տեսակ հիւանդութիւններու համար երբեք գործածական չէ, զի անցեալին մէջ ունեցած համբաւին երբեք չէ համապատասխանած իւր տուած արդիւնքը:

Եղաւ երբեմն որ զայն քոլերայի դէմ ու զեցին գործածել, բայց շուտով մոռացութեան արուեցաւ:

Առանց աւելի ծանրանալու Sulfate de cuivreի վրայ, կը յայտնեմ, թէ բժշկական այս հատուածը ուրիշ արժէք մը չէ ներկայացներ, բայց եթէ իր 300 տարուան հնութիւնը, որով ինձ կը թուի կը սա առաջին հայ գրուածը պէտք է ըլլայ կապուտ քարին վրայ խօսող:

Ո՛չ Ամիրտովաթ Ամասիացի բժիշկին գրածներուն, ո՛չ ալ Ասար Սեբաստացի բժիշկին աշխատութեան մէջ, կապուտ քարի մասին բան մը կը գտնենք, թէեւ այս վերջին բժիշկը ժամանակակից էր թարգմանութեանց, դիտնալ պէտք է որ Ասար բժիշկ ապրած է 1615 էն աստին:

Սակայն հատուածիս թարգմանիչը, կարդած պէտք է ըլլայ Ամիրտովաթի գործը, քանզի թարգմանութեան թուական գրելէն անմիջապէս յետոյ եղած պարբերութեան վերջին տողերը, թէ՝

“Ով ոք մարդոյն բնութիւն չի ճանաչէ եւ դեղ անէ նայ, մեծ զեն կունացնէ մարդոյն. պատրաստ կացիք որ չի լինիք բժիշկ անգէտ”:

Տիշդ Ամիրտովաթին են:

Ուստի համարելով՝ որ 1616 ինիւով քաղցին մէջ թարգմանուած բժշկական այս հատուածը, կապուտ քարի վրայ հայերէն լեզուով գրուածներու ամենահինն է, գոնէ առ այժմ, կ'ենթագրեմ՝ թէ 1616—1800ի ժամանակին մէջ ընդորինակուած հայ բժշկական կամիջնցին մէջ ընդորինակուած հայ բժշկական:

Ճեռագիրներու վերջերը գուցէ գտնուին կապուտ քարին վրայ ուրիշ գրուածներ, զօրս պիտի ծանօթացնեմ տակաւ, երբ տէր ըլլամ անոնց:

Պարիսի Bibliothèque nationaleի մէջ կը գտնուի ուրիշ հայ բժշկական ձեռագիր մը՝ 244 րդ թուահամարով, զօր 1617ին իլովի մէջ երդաստ անուն անձ մը գնած է Ղազար անուն Վարդապետէ մը ինչպէս ծանօթացուցած եմ ժամանակին¹. արդեօք այս Ղազար վարդապետը չէր վերոյգրեալ հատուածին թարգմանիչը:

ԴԿԾ. ՎԱՀՐԱՄ Յ. ԹՈՐԴՈՄԵԱՆ

ՅՈՒՑԱԿ ՀԱՅԵՐԻՆ ԶԵԲԱԳՐԱՑ Ս. ՆՅԵՆԻ
ՊԲՆՈՒՑ Ի ՍԵԲԱՍՏԻԸ

— (Հայունական բնականութեան)

15.

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

2ԺԱ = 1262.

ԹՈՒՂԹՔ 390 (Էջը 780): — ՄԵծութիւնը 30×23×10: — Գրութիւն՝ երկիւն: — ՏՈՂՔ 17: ՆՈՒԹ՝ Սապառաթ: — ԿԱԶՄ՝ կաշեպատ փայտ: — ՄԱԳԱՆԱԹԵՆԱՑ ՊԱՀԱՎԱՆԱԿ ունի սկզբան ու վերջը ԵՎԱՄԲԻՆԻ Կեղեցական պատմութեան կտորներէն երկաթագիր: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ լաւ պահուած: — ԳԻՐ ԵՎԱԹԱԳԻՐ մշշն մերուպեան: — ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ սիստեմ: — ՏՈՐԱԳԻՐՔ գեղեցիկ: — ԽՈՐԱՆՔ հիանալի: — ԿՈՒՍԱՆՑԱԿ սմանակէս լաւ: — ԼՈՒԽԱՆՑԱԿ պարունակութիւնը: — ՄԱԽԱՆԿԱՐՔ գոյնզգոյն ուկեփառն պիրուն: — ԴԱՍԱՆՎ շատ կան: — ԺԱՄԱՆԱԿ 1262: — ԳԻՐՔ ԹԱՐՈՒ Բաւակին: — Եր ԿԱԶՄՈՂ Առարեցապանդենց: — ԵԽԴՐ Հռորու բանայ: — ԹԻՇԱՍԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ տես վարը: — ԵԽԴՐՈՒԹԻՒՆՔ տես վարը:

Մատեանս է Ա-Ե-Պ-Ա-Ն, ուր կա՞ ։ ։ Եջք 1—4. Երկու մագաղաթեայ պահպանակներ, հատուածներ Եւսեբիոսէն: Ե. Եջք 5—28. 12 խորանանկարներ: Ե. Եջք 31—260. Աւետարան Մատթէոսի: Ե. Եջք 263—399. Աւետարան Մարկոսի: Ե. Եջք 401—593. Աւետարան Ղուկասու, Չ. Եջք 595—772. Աւետարան Յովհաննու:

¹ ԱԲԵՒԵԵԼՔ. Կ. Գ. Լ-Ա-Յ. Թիւ. 1731, 20 Հոկտեմբեր 1889: